

ניצחון זמני

המהלכים
העיקריים
במבצע
"ברברוסה"

חיילים גרמנים מתכוננים להסתערות | כבר בשלב הפתיחה נאלצו הגרמנים להתמודד עם בעיה שעתידיה הייתה ללוות אותם במשך כל מסע המלחמה במזרח: מחסור בשריון, או ליתר דיוק: מחסור בעוצבות משורינות

סא"ל (מיל') לב ניב
קצין מודיעין וחוקר צבאי

“ברברוסה” - שם הקוד לפלישה הגרמנית לבריה”מ ביוני 1941 - הייתה קרוב לוודאי המבצע הצבאי הגדול ביותר בהיסטוריה. בכל הזירות של המבצע הזה - הצפונית, המרכזית והדרומית - ניצחו הגרמנים בקרבות הגבול, אבל רק באחת מהן, הדרומית, הצליחו לנצח גם בקרב ההכרעה. זה לא הספיק להם כדי לנצח את המלחמה

מבוא

בפקודת “ברברוסה” היה להשמיד את הצבא האדום ממערב לנהרות הדנייפר והדבינה המערבית. השיטה שנקבעה הייתה ביצוע מהלכי שריון עמוקים, כיתור כוחות סובייטיים גדולים ככל הניתן וחסול כיסי הכיתור בהמשך באמצעות עוצבות חי”ר ובסיוע חיל האוויר, בעוד השריון ממשיך קדימה לקראת הכיתור הבא.

ההנחה הייתה שממזרח לקו הנהרות הגדולים ינהלו שלוש קבוצות הארמיות בעיקר קרבות רדיפה בדרך ליעדי המערכה האולטימטיביים: לנינגרד בצפון, מוסקבה במרכז ואגן הדוניץ והקוקוז בדרום. הקו הסופי שאליו חתרו הגרמנים היה וולגה-דון - בעומק של 1,500-2,000 ק”מ.

אולם כבר בשלב הפתיחה נאלצו הגרמנים להתמודד עם בעיה שעתידה הייתה ללוות אותם במשך כל מסע המלחמה במזרח: מחסור בשריון, או ליתר דיוק: מחסור בעוצבות משוריניות. בעקבות ארגון מחדש³ של כוחות השריון הגרמניים לאחר המערכה בצרפת יכול היה הוורמאכט להקצות שתי ארמיות שריון (שנקראו קבוצות פאנצר - Panzergruppen) רק לקבוצת הארמיות מרכז. לכל אחת

ערב 22 ביוני 1941 עמדו זה מול זה שני צבאות הגדולים בעולם: צבא גרמניה נמצא בעמדת זינוק לקראת המתקפה שמטרתה הייתה להשמיד את הצבא האדום, ואילו הצבא האדום היה בעיצומם של תהליכי התעצמות, וה־ארגון והתבצרות לקראת המתקפה, שהוא ידע בוודאות כי תבוא, אך הוא לא ידע מתי.

בניית הכוחות וגיבוש התוכניות מתוארים בהרחבה במאמריהם של בני מיכלסון ושל עדו הכט בגיליון הקודם. כאן יתוארו המהלכים העיקריים של הצדדים במסגרת מערכות הפתיחה של מבצע “ברברוסה” מ־22 ביוני ועד 30 בספטמבר 1941 - המועד שבו נפתחה מערכת ההמשך ל”ברברוסה” - מבצע “טייפון” (הקרוב על מוסקבה).

המלחמה נפתחה בשחר יום א’, 22 ביוני 1941¹, בתקיפה של חיל האוויר הגרמני - הלופטוואפה - על שדות תעופה ועל מטרות צבאיות אחרות בשטחה של בריה”מ. מהלכי המערכה האווירית מתוארים במאמר אחר בגיליון הזה. כאן אסתפק בקביעה שמכת הפתיחה של הגרמנים אומנם הייתה מוצלחת - רק ביום הראשון של המלחמה איבדו הסובייטים כ־1,200 מטוסים, מהם כ־800 על הקרקע - אך חיל האוויר הסובייטי לא שותק והצליח במהלך המערכה לפעול הן נגד כוחות היבשה הגרמניים והן נגד הלופטוואפה.

נראה כי בימים שקדמו ל־22 ביוני החדירו הגרמנים לבריה”מ חוליות חבלה מאגד ברנדנבורג וכן סוכנים וחבלנים מקרב מהגרים אנטי־סובייטים וכן הפעילו תאים אנטי־סובייטיים רדומים בשטח. כל אלה פגעו בקווי תקשורת בין המפקדות, ועם פרוץ המלחמה תקפו מפקדים ומתקנים מבודדים, הסירו שלטים להכוונת התנועה, חסמו צמתים, זרעו בהלה, הפיצו שמועות וכד’ וכך פגעו במאמצי הסובייטים להתארגן ולהגיב בשעות הראשונות ואף בימים הראשונים של המלחמה.

לאחר מכת הפתיחה האווירית ולאחר הכנה ארטילרית קצרה, החלו שלוש קבוצות הארמיות (צפון, מרכז ודרום) לנוע לתוך שטח בריה”מ - כל קבוצה בגזרתה. כעבור כשבוע הצטרפו למערכה צבאות של מדינות ציר אחרות (רומניה, הונגריה²) וכן צבא פינלנד יחד עם הכוח הגרמני הקטן שהיה ערוך בצפון פינלנד ובצפון נורווגיה.

המאמץ העיקרי של הוורמאכט היה מצפון לביצות הפריפריאט, שם פעלו שתיים מתוך שלוש קבוצות הארמיות. יעדה של החזקה מבין השתיים - קבוצת הארמיות המרכזית - היה מוסקבה. על קבוצת הארמיות הזאת פיקד פלדמרשל פדור פון בוק.

היעד המערכתי הראשון והחשוב ביותר של הגרמנים שנקבע

המאמר הוא תקציר.

באתר האינטרנט של “מערכות” תפורסם בסוף הגיליון הגרסה המלאה של המאמר הזה

משתי קבוצות הארמיות האחרות - הצפונית והדרומית - נאלצו להקצות רק קבוצת פאנצר אחת - מה שהגביל את יכולתן לבצע מהלכי לפיתה וכיתור עמוקים. אי לכך מהלכיהן של שתי קבוצות הארמיות האלה לא התבססו על הבקעות עמוקות ועל כיתור, אלא בעיקר על דחיקת הצבא האדום מזרחה ועל יצירת כיסי כיתור טקטיים לכל היותר (לפחות בשלבי המערכה הראשונים).

התגובה הסובייטית הייתה בשלב ראשון חלקית ומהוססת⁴, אך בהמשך כללה פקודות החלטיות למעבר למתקפה כדי להשמיד את הכוחות הפולשים ולהעביר את המלחמה לשטח האויב.⁵ אולם גם הפקודות החלטיות לא נתנו מענה ראוי למתקפה הגרמנית - בעיקר בגלל תמונת מצב לא נכונה במטכ”ל ובמפקדות החזיתות (קבוצות הארמיות) ואף ברמות הנמוכות יותר. לתמונה הלקויה הזאת היו סיבות רבות: קשר לקוי בין המפקדות בכל הרמות, החשש

למסור דיווחי אמת קשים - במיוחד למטכ"ל - הפחד לנקוט יוזמות, היערכות לקויה בשטח (למשל, יחידות רבות היו מרוחקות ממערכי החירום שלהן), הלם בקרב המפקדים. התגובה הלקויה הקלה על הגרמנים להשיג את הישגיהם הראשוניים המרשימים.

מערכות הגבול (22 ביוני - 9 ביולי 1941) הגזרה הצפונית של החזית: קבוצת הארמיות צפון נגד החזית הצפון-מערבית

קבוצת הארמיות צפון תקפה מפרוסיה המזרחית היישר לעבר הארצות הבלטיות - ליטא ולטביה. בראש קבוצת הארמיות צפון פעלה קבוצת השריות IV בפיקודו של גנרל אריך הפנר, והיו בה שני קורפוסים ממוכנים. בעוד שאחד הקורפוסים הסתבך בקרב שריון עם קורפוס ממוכן סובייטי (שכלל טנקי KV, שמרבית כלי הנ"ט של הגרמנים לא היו מסוגלים להבקיעו),⁶ הקורפוס השני המשיך בהתקדמות מהירה בלי שנתקל בהתנגדות של ממש או שעקף את מוקדים של התנגדות וכבר ב-26 ביוני הצליח להשתלט כמעט ללא קרב על שני גשרים על נהר הדבינה בעיר הלטבית דגוופילס (דונבורג בפי הגרמנים) ועל ראש גשר בגדה הצפונית. כעבור יומיים הגיעו גם הכוחות של הקורפוס הראשון אל הנהר בין דגוופילס לריגה וכבשו ראשי גשר בגדה הצפונית שלו.

התקפות הנגד הסובייטיות נחלו
בדרך כלל כישלון חרוץ והעוצבות
הסובייטיות איבדו כ-90% מהטנקים
שעימן יצאו להתקפה

כוחות מארמיה 18 איבטחו את האגף המערבי של קבוצת הפאנצר IV והקצו כוח משנה לכיבוש עיר הנמל ובסיס הצי החשוב ליאפאיה (ליבאו בפי הגרמנים) שלחוף הים הבלטי. ב-1 ביולי הם נכנסו כמעט ללא קרב לריגה בירת לטביה.

באותו השלב כבר התקדמו כוחות מקבוצת הפאנצר IV אל הגבול הסובייטי הישן (קו פסקוב-אוסטרוב-אוסטשקוב). ארמיה 16 נעה בדירוג מדרומם (ומצפון לנהר דבינה).

בימי המערכה הראשונים ניסתה מפקדת החזית הצפון-מערבית לארגן מהלך תגובה ולצאת להתקפת נגד באמצעות קורפוסים ממוכנים שבמרחב. ההתקפה החלה בערב 23 ביוני, אך בפועל הגיעו לשדה הקרב רק כ-100 מתוך 300 טנקים של כל אחת משלוש הדיוויזיות שהצליחה מפקדת החזית לרכז.⁷ התקפות הנגד נחלו כישלון חרוץ פרט למקרה שהוזכר לעיל, והעוצבות הסובייטיות איבדו כ-90% מהטנקים שעמן יצאו להתקפה.⁸

תגובת הפיקוד העליון הסובייטי הייתה להדיח את מפקד החזית ולהחליפו במפקד ארמיה 8 ולמנות את גנרל ניקולאי טוטיין (סגן

הרמטכ"ל וראש אגף המבצעים) לרמ"ט של מפקדת החזית. אולם בצעדים האלה לא הייתה תועלת של ממש, והגרמנים המשיכו בהתקדמותם.

לקראת 6 ביולי הסתיימו מערכות הגבול בגזרה הצפונית. הגרמנים תקפו במפתיע, עוד לפני שהסובייטים גייסו את המילואים שלהם, הביסו את החזית הצפון-מערבית, פרצו את "קו סטלין", התקדמו 450 ק"מ מעבר לגבול, כבשו את רוב שטחן של הרפובליקות הבלטיות וצרו על טאלין, בירת אסטוניה, שהייתה אחד מבסיסי הצי הסובייטיים החשובים שבמרחב הבלטי.⁹

עד 6 ביולי איבדה החזית הצפון-מערבית יותר מ-1,000 טנקים, 4,000 תותחים ומרגמות ויותר מ-1,000 מטוסי קרב. אבדותיה בכוח אדם הסתכמו ב-75.3 אלף הרוגים ושביים ו-13.3 אלף פצועים.

חמור מכך: כוחות החזית לא הצליחו לייצב קו הגנה כלשהו בעומק ובכך חשפו את עורפו של הפיקוד המרחבי של לנינגרד, שנקרא אז החזית הצפונית, ואשר מרבית כוחותיו נלחמו בפינים. אלה נכנסו למלחמה לצד הגרמנים ב-26 ביוני, וב-30 ביוני פתחו במתקפה לעבר לנינגרד.

הגזרה המרכזית של החזית: קבוצת הארמיות מרכז נגד החזית המערבית המהלכים הראשונים

גם בגזרה המרכזית נפתחה המלחמה ב-22 ביוני, קצת אחרי 4 לפנות בוקר. בחלק מהגזרות החלה הפלישה אחרי הכנה ארטילרית קצרה ובגזרות אחרות - ללא אש מכינה, אולם בכל הגזרות הייתה הכנה אווירית מסיבית נגד שדות תעופה ונגד יעדים צבאיים אחרים. התקיפה האווירית הצליחה מעבר למצופה: הושמדו 738 מטוסים (כ-530 מהם על הקרקע) - כמחצית מהסד"כ האווירי של החזית.¹⁰ קבוצת הפאנצר III בפיקודו של גנרל אוברסט הרמן הות (שבשלב הראשון של המלחמה הייתה תחת פיקודה של ארמיית שדה 9) פרצה משטחי היערכותה באזור סובאלקי דרך אליטוס לעבר בירת ליטא וילנה. מטרתה הייתה לפנות משם דרום-מזרחה כדי לסגור את החלק הצפוני של טבעת הכיתור באזור מינסק, בירת ביילורוסיה (את החלק הדרומי של הטבעת צריכה הייתה לסגור קבוצת הפאנצר II בפיקודו של "אבי השריון" הגרמני, גנרל אוברסט היינץ גודריאן). כוחות של קבוצת הפאנצר III כבשו את וילנה כבר ב-24 ביוני וב-28 ביוני פרצו לתוך מינסק.

מדרום לקבוצת הפאנצר III התקדמו כוחותיה של ארמיית שדה 9 דרך משמרות הגבול של ארמיה 3 הסובייטית והמשיכו בכיוון גרודנו-ביאליסטוק.

תחת פיקודה של ארמיה 4 פעלה קבוצת הפאנצר II שאמורה הייתה לנוע מהר ככל האפשר לעבר מינסק מדרום-מערב ולסגור את החלק הדרומי של טבעת הכיתור.

טבעת הכיתור נסגרה בין 28 ל-30 ביוני, וכיס מינסק חוסל סופית ב-8 ביולי. במקביל לסגירת טבעת הכיתור של מינסק המשיכו כוחותיהן של שתי קבוצות הפאנצר להתקדם מזרחה כדי להגיע במהירות אל הנהרות דנייפר ודבינה, לכבוש את ה"משולש" ויטבסק-אורשה-סמולנסק (שכונה "שערי מוסקבה"), לתפוס

חי"ר סובייטי מסתער, אמצע ספטמבר 1941 | למרות תכוסות קשות נלחם הצבא האדום היטב וכעזו רוח ולא הראה שום סימן שבכוונתו להפסיק להילחם

● ההיערכות הסובייטית בגזרת החזית הייתה לא טובה ונגזרה כנראה מהתשתית של מחנות הקבע ומההנחיה המדינית להיערך בהגנה קדומנית.¹²

● פעולות החבלה של החוליות הגרמניות (שחדרו לשטחה של בריה"מ בימים שלפני המלחמה) ושל גורמים אנטי סובייטיים "רדומים" הצליחו כנראה לנתק את התקשורת בין המפקדות הסובייטיות ובמיוחד בין הארמיות למפקדת החזית ובין זו למטכ"ל.

בהיעדר קשר עם הכוחות שבבליטת ביאליסטוק, ובמיוחד עם ארמיה 3, שיגר מפקד הפיקוד לאזור את סגנו, גנרל בולדין. זה ניסה לארגן מהלומת-נגד והקים איגוד כוחות זמני שכלל את קורפוס ממוכן 6 מארמיה 10 (יותר מ-1,000 טנקים "על הנייר") וקורפוס פרשים 6 (שכלל שתי דיוויזיות פרשים). ב-24 וב-25 ביוני תקף הכוח מדרום (מכיוון ביאליסטוק) לצפון, לעבר גרודנו. אל ההתקפה הצטרף בנפרד, ללא תיאום, גם הקורפוס הממוכן 11 (מארמיה 3) אשר תקף בכיוון גרודנו ממזרח. אולם הגרמנים גילו את תנועת הכוחות בעוד מועד ותקפו אותם במרכזו מהאוויר - ובמיוחד את המערכים העורפיים שלהם. התוקפים עצמם נתקלו במערכים של ארטילריית "ט" גרמנית, ספגו אבדות כבדות, ושאריותיהם נסוגו והתפזרו במרחב בחוסר סדר. מפקד הקורפוס הממוכן 6, גנרל חצקילביץ', נהרג בקרב.

ברמה המקומית (ארמיה 4 בדרום גזרת החזית) ניסו הסובייטים לתקוף נגד כבר ב-23 ביוני באמצעות הקורפוס הממוכן 14 וקורפוס

ראשי גשר בנקודות רבות ככל האפשר ובכך למנוע את נסיגתם של יתר הכוחות הסובייטיים מביאלורוסיה מזרחה וליצור מצב שבו ניתן יהיה להמשיך להתקדם לעבר מוסקבה.

ארמיות השדה 9 ו-4, שהיו מבוססות על כוחות חי"ר, נעו בינתיים בכבדות מזרחה. תפקידיהן היו רבים וקשים: "לחתום" סופית את טבעות הכיתור הראשונה (סביב ביאליסטוק) והשנייה (סביב מינסק) ולטהר את הכיסים, ליצור רצף קרקעי בינו לבין קבוצות הפאנצר ובין קבוצות הפאנצר, לאבטח את אגפי קבוצת הארמיות, בעיקר מכיוון ביצות פריפיאט, להילחם בכוחות סובייטיים קטנים יותר בשטח אשר עדיין לא הניחו את נשקם וניסו לחבור אל מערכיהם במזרח, לאבטח צירי תנועה ועוד.

התגובה הסובייטית בגזרה המרכזית

בפיקוד המערבי המיוחד (שהפך עם פרוץ הקרבות לחזית המערבית) היו ההפתעה וההלם גדולים עוד יותר מאשר אצל שכניו מצפון ומדרום. היו לכך כמה סיבות:

- מפקד הפיקוד המערבי (גנרל דמיטרי פבלוב) האמין יותר מעמיתיו בפיקודים השכנים שהמלחמה עוד רחוקה ולא נקט אפילו צעדים צנועים שלא היו מעוררים עליו את חמת סטלין (שאסר לנקוט "צעדים פרובוקטיביים" שעלולים היו "להרגיז" את הגרמנים ולגרור להם לחשוב שפני בריה"מ למלחמה).
- בכל מקרה מפקדת הפיקוד סברה שהמאמץ הגרמני העיקרי אינו צפוי בגזרתה.¹¹

הח"ר 28. את ההתקפה הזאת הדפו כוחות מקבוצת הפאנצר II (הקורפוסים XXIV ו-XLVII), ולאחר מכן המשיכו הכוחות הניידים הגרמניים להתקדם צפון-מזרחה לעבר מינסק.

נוכח כישלונה של מהלומת-הנגד העיקרית פקדה מפקדת הפיקוד על ארמיות 3 ו-10 להתחיל לסגת מזרחה, אולם הגרמנים הצליחו לקראת 1 ביולי לסגור סופית את טבעת הכיתור ובכך השלימו את כיתורן של שתי ארמיות סובייטיות.

ב-29 ביוני הודח מפקד החזית מתפקידו¹³ ולמחרת נעצר יחד עם הצמרת של מפקדת החזית (הרמ"ט וקצין הקשר). כולם נשפטו בעוון "בגידה" ו"פחדנות" והוצאו להורג ב-22 ביולי. יחד עימם הוצאו להורג גם מפקד ארמיה 4, מפקד הקורפוס הממוכן 14 ומפקד הארטילריה של החזית (הם נעצרו ב-8 ביולי).¹⁴

למפקדה החדשה של החזית לא נותר אלא לקלוט את ארמיות העתודה (הדרג האסטרטגי השני) שהחלו לזרום מהעורף, לקלוט את הכוחות שהצליחו להיחלץ מכיסי הכיתור או לסגת בזמן מפני הגרמנים, לנסות להשהות את הגרמנים - בעיקר באמצעות התקפות נגד ברמות השונות.

גם בגזרת הדרום הייתה התגובה הסובייטית מבולבלת ומלאת סתירות. מפקדת החזית חששה לנקוט צעדים כלשהם בלי הוראה או אישור מהמטכ"ל

התקפות-הנגד וקווי ההגנה החפוזים שניסו הסובייטים להקים נועדו לבלום את הכוחות הניידים של הגרמנים - הקורפוסים הממוכנים של קבוצת הפאנצר II ו-III שמהירו להקים ראשי גשר מעברם האחר של הנהרות דנייפר ודבינה בדרך ל"שערי מוסקבה". בהקשר הזה ראוי לציון מיוחד מהלומת-נגד מקדימה¹⁵ שהנחיתו הקורפוסים 5 ו-7 של ארמיה 20. ארמיה 20, יחד עם עוד שתי ארמיות (21 ו-22),¹⁶ כולן מעתודת המטכ"ל, הייתה אמורה להגן על מרחב ההגנה החדש של החזית המערבית: נהרות דבינה המערבית והדנייפר, ובמיוחד על "שערי מוסקבה" (מרחב ויטבסק-אורשה-סמולנסק).

קו ההגנה שנקבע לארמיה 20 השתרע מהיישוב בשנקוביצי שעל הדבינה המערבית דרך אורשה (הנקודה שבה הדנייפר פונה דרומה) ועד העיר שקלוב שעל הדנייפר. במילים אחרות: הארמיה הזאת אמורה הייתה לחסום את "שערי מוסקבה". בעורפה הלכה וצברה כוחות ארמיה 19 (הדרג שני של החזית המערבית המתחדשת) בפיקודו של מי שעתידי היה להפוך לאחד המצביאים הסובייטים המפורסמים של מלחמת העולם השנייה - איוואן קונייב.

הפקודות לארמיה 20 היו להחזיק בקו ההגנה שנקבע לה ולאחר מכן, בבוקר 6 ביולי, לפתוח בהתקפה שמטרתה היא להשמיד את כוחות האויב סביב העיר לפל (Lepel).

ב-6 ביולי כללה הארמיה 6 דיוויזיות חי"ר ושני קורפוסים ממוכנים

(7 ו-7). כל קורפוס ממוכן כלל שתי דיוויזיות שריון ודיוויזיה ממונעת, ובסך הכול יותר מ-130 אלף חיילים, יותר מ-1,000 טנקים,¹⁷ 1,500 קני ארטילריה (ובהם יותר מ-600 מרגמות ו-500 תותחי נ"ט¹⁸).

מול ארמיה 20 ניצבו בעיקר כוחות מקבוצת הפאנצר III (שתי דיוויזיות שריון 7 ו-20 - ודיוויזיה ממוכנת 18) וייתכן שגם כוחות חי"ר (מארמיה 9) וכן עוד אלמנטים משלוש דיוויזיות השריון של קבוצת הפאנצר II (12, 17 ו-18). בסך הכול נראה שהכוח הגרמני מנה 3-4 דיוויזיות שריון ו-1-2 דיוויזיות ממוכנות, ובהן כ-100 אלף חיילים, כ-500 טנקים וכ-600 תותחים (לרבות 300 תותחי נ"ט 37 מ"מ¹⁹ ו-50 מ"מ).

הכוחות של ארמיה 20, חוץ מאשר קורפוס 20, היו חסרי כל ניסיון קרבי, ואילו העוצבות הגרמניות היו מנוסות מאוד ומעודדות מהניצחונות הגדולים שנחלו עד לאותו השלב. המהלך הסובייטי (שלא יפורט כאן בשל קוצר היריעה) נחל כישלון חרוץ - בעיקר משום שזכה לסיוע ארטילרי ואווירי מוגבל מאוד, ואילו הגרמנים שלטו באוויר ויכלו לתקוף את השריון הסובייטי כמעט באין מפריע. סיבות נוספות לכישלון של הסובייטים: נוהל קרב לקוי בשל קוצר זמן, חוסר הניסיון של חלק מהמפקדים ומקציני המטה הן בקורפוסים והן במפקדת הארמיה והצבת מטרות לא ריאליות לקורפוסים (משימות עמוקות מדי והחלטיות מדי, חסרות כל גמישות).

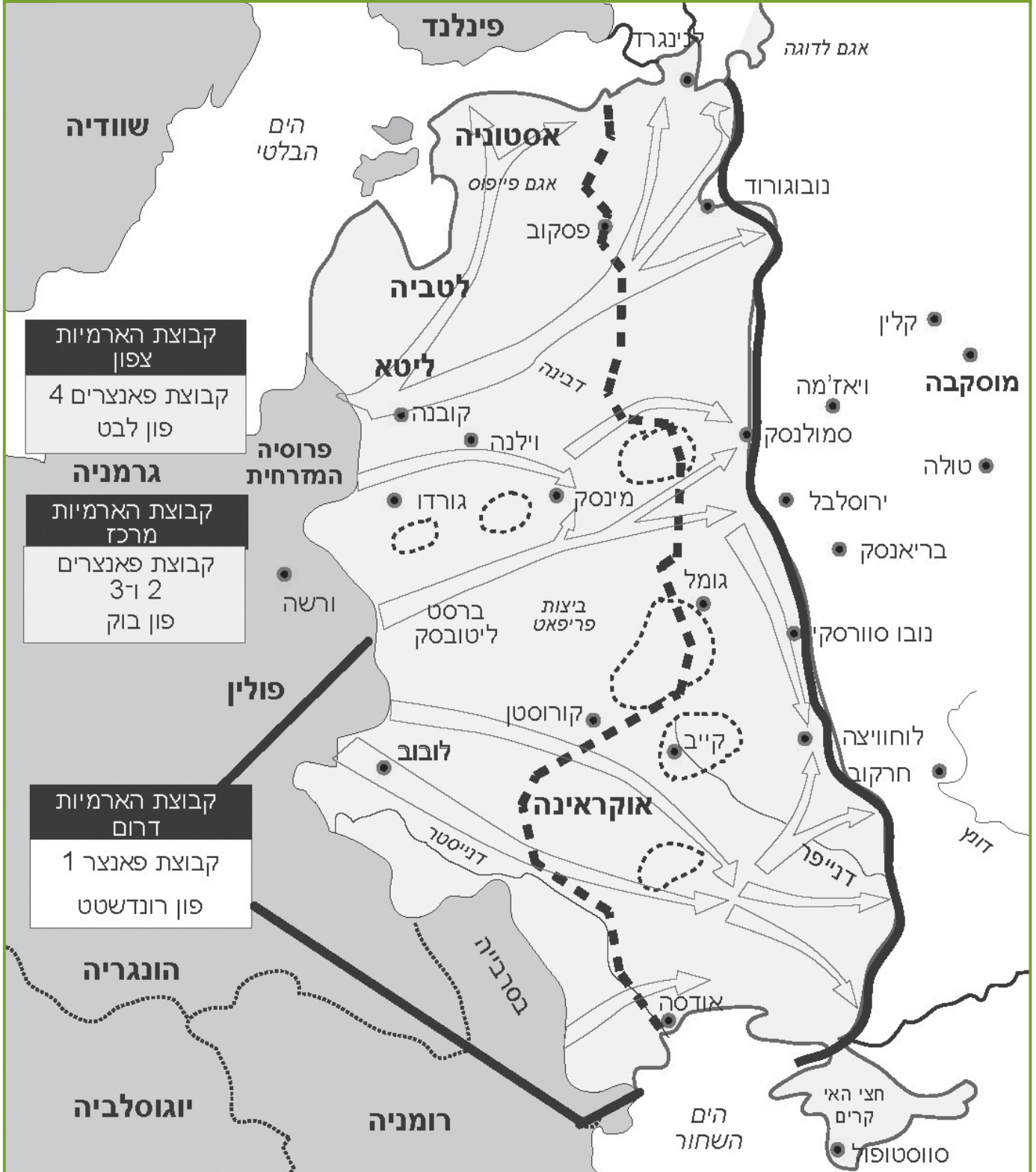
כישלון מהלומת-הנגד של הכוח הסובייטי והצלחת הגרמנים לצלוח ברזומית כמעט את הדנייפר (ב-10 ביוני באמצעות כוחות מקבוצת הפאנצר II) ואת הדבינה (ב-6 ביוני באמצעות כוחות מקבוצת הפאנצר III) היו פתיח לאחת המערכות המכריעות של "ברברוסה" - מערכת סמולנסק.

קרבות הגבול של החזית המערבית נגד קבוצת ארמיות מרכז סיכום

בתוך קצת יותר משבועיים הצליחה קבוצת הארמיות מרכז להתקדם כ-600 ק"מ ולכבוש את כל ביילורוסיה. בקרבות האלה איבדה החזית המערבית 341 אלף חיילים (הרוגים, שבויים ונעדרים), ועוד כ-75 אלף חיילים נפצעו. גם אבדותיה החומריות של החזית המערבית היו כבדות: כ-4,800 טנקים, כ-9,500 תותחים ומרגמות וכ-1,780 מטוסים. למעשה, החזית המערבית בהרכבה המקורי פסקה מלהתקיים ונבנתה מחדש תוך כדי הלחימה באמצעות ארמיות מהעתודה האסטרטגית (הדרג האסטרטגי השני). אלה קלטו את שרידי הכוחות שהצליחו לסגת.

הגזרה הדרומית של החזית: קבוצת הארמיות דרום נגד החזית הדרום-מערבית

המאמץ העיקרי של קבוצת הארמיות דרום על פי תוכנית "ברברוסה" היה להבקיע בצפון גזרתה את המערכים הסובייטיים מדרום לאגן של נהר הפריפיאט (שהגן על אגפה הצפוני). לנוע במהירות אל נהר הדנייפר, לתפוס ראשי גשר בגדה המזרחית שלו, לפנות דרומה ולחבור למאמץ המשני, שהיה אמור לצאת מרומניה, לנוע לאורך החוף הצפוני של הים השחור ולכבוש את חצי האי קרים. חבירת

שני המאמצים נועדה לכתר את כל הכוחות הסובייטיים שממערב לדנייפר.²¹ בהמשך אמורה הייתה קבוצת הארמיות להמשיך מזרחה, לכבוש את אזוריה התעשייתיים והעשירים במחצבים של אוקראינה ולהתקדם עד "שערי הקווקז" (העיר רוסטוב) והנהר דון. כמו כן צוינה האפשרות לחבור לקבוצת הארמיות מרכז אי שם מצפון לקו קייב-חרקוב.²²

את המאמץ העיקרי שבצפון הגזרה אמורות היו לבצע ארמיית שדה 6 וקבוצת הפאנצר I. אבטחת המאמץ הזה מדרום הוטלה על ארמיית שדה 17. המאמץ המשני מרומניה הוטל על ארמיית שדה 11 בסיוע כוחות רומניים.

מתמונת ההיערכות והצירים בשטח עולה שהמאמץ העיקרי של הגרמנים כוון נגד מרכזה ודרומה של גזרת ארמיה 5 הסובייטית ובתפר בינה לבין שכנתה מדרום (ארמיה 6). מאמץ התמיכה והאבטחה (של ארמיית שדה 17 הגרמנית) כוון בעיקר נגד ארמיה 6 הסובייטית וחלקית גם נגד ארמיה 26. מאמץ המשנה (ארמיית שדה 11 והכוחות הרומניים) כוון נגד הפיקוד המרחבי של אודסה (החזית הדרומית).

יש לזכור ששני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם המסונעים - נעו ברגל, ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף צמוד אחר הסובייטים הנסוגים

מהלכי הפתיחה

המתקפה הגרמנית נפתחה בהתאם לתוכנית: בשעות הבוקר המוקדמות של יום א', 22 ביוני 1941, פתחו הגרמנים בהרעשה ארטילרית ובמטסי תקיפה נגד מטרות לאורך הגבול עם בריה"מ וכן על ערים ועל יעדים אחרים בעומק. כמעט במקביל החלה המתקפה הקרקעית. בגזרת המאמץ העיקרי הובילה קבוצת הפאנצר I ובה הקורפוס הממוכן III (שתקף בציר לובלין-לוצק-רובנו-קייב) וקורפוס XLVIII (בציר לובמל-סוקל-דובנו). את שני הקורפוסים האלה תיגברו כמה דיוויזיות חי"ר מארמיה 6. כוחותיה העיקריים של ארמיה 6 המתינו בשלב הראשון ממערב לגבול והיו בכוננות להיכנס פנימה כאשר מצב הצירים יאפשר זאת.

מדרום לארמיית השדה 6 וקבוצת הפאנצר I תקפה ארמיית השדה 17 שפעלה ללא שריון (עמדו לרשותה שני גדודים של תותחי סער ומשחיתי טנקים, כ-100 כלים, אך לא ברור מתי אלה הופעלו).

בגזרת המאמץ הצפוני נפרץ קו המגע הקדמי במהירות באמצעות דיוויזיות החי"ר, ולקראת הצהריים החלו הגרמנים להזרים פנימה את דיוויזיות השריון מס' 14 (לעבר לוצק) ומס' 11 (לעבר דובנו). לעומת זאת, ארמיה 17 נתקלה מיד בהתנגדות עיקשת, והתקדמותה הייתה איטית ובחלק מהקטעים כוחותיה נבלמו כליל ואף נהדפו לאחור. היו לכך כמה סיבות:

● בבליטת לבוב הוקמו ואוישו כמה אזורים מבוצרים. הביצורים

היו "מכפילי כוח" למגינים.

- בקרבת הקו הקדמי היו ערוכות עוצבות של הקורפוס הממוכן 4, אחד הטובים והחזקים בצבא האדום. ארמיה 6 הפעילה את כוחות הקורפוס הזה כמעט מיד עם פרוץ המלחמה כדי לתגבר את כוחות החי"ר ומשמר הגבול שבקו המגע הקדמי.
- הגרמנים תקפו ללא שריון.

במשך ששת הימים שלאחר מכן לא הצליחו הגרמנים להבקיע - ולו הבקעה טקטית אחת - את המערך הסובייטי באותה הגזרה. פרט לפריצות מקומיות בודדות בכמה קטעים היו הישגיהם בגזרה זניחים.

התגובה הסובייטית בגזרה הדרומית

גם בגזרת הדרום הייתה התגובה הסובייטית מבולבלת ומלאת סתירות. מפקדת החזית חששה לנקוט צעדים כלשהם בלי הוראה או אישור מהמטכ"ל, ואילו משם נשלחה לפנות בוקר הנחיה לא רלוונטית שישנה אפשרות ל"פרובוקציה" גרמנית, ולכן יש צורך לנהוג בזהירות ובאחריות. אפילו ההוראה הזאת הגיעה בדרך כלל לעוצבות וליחידות של הפיקוד - אם בכלל - לאחר שהגרמנים כבר פתחו באש. רק בלילה, כשעתיים לפני חצות שבין 22 ל-23 ביוני הגיעה למפקדת החזית פקודה מס' 3. נאמר בה, בין היתר:²³

החזית הדרום מערבית תחזיק את קו הגבול עם הונגריה ותגן עליו. הארמיות 5 ו-6 ינחיתו מהלומות בכיוון כללי אל לובלין באמצעות חמישה קורפוסים ממוכנים לפחות ובאמצעות כל חיל האוויר של החזית. המטרה היא לכתר ולהשמיד את כוחות האויב התוקפים בחזית ולדמייר-וולניסקי-קריסטינופול. לקראת סופו של 24 ביוני על הכוחות לכבוש את אזור העיר לובלין ולאבטח את עצמם היטב בכיוון קרקוב.

אולם עוד לפני שהתקבלה פקודה מס' 3 נקטה מפקדת החזית כמה פעולות. קודם כול היא החלה להניע את עתודותיה, במיוחד אלה הממוכנות, אל החזית. במסגרת זו החלו לנוע כבר בצהרי היום הכוחות הבאים:

קורפוס 9 - מנובגורוד-וולניסקי לאזור לוצק-רובנו (מרחק של 100-150 ק"מ), קורפוס 19 - מאזור ז'יטומיר-ברדיצ'ב לאזור רובנו-דובנו (מרחק של 200-250 ק"מ), קורפוס 8 - מאזור דרוהוביץ' לאזור לבוב, וקורפוס 15 נדרש להיערך בעורף, בקרבת האזור שבו היה ערוך ממילא. קורפוס 22 פיצל את כוחותיו: דיוויזיה 41 נדרשה לנוע צפונה לאבטחת אזור התפר עם החזית המערבית (הביילורוסית), והדיוויזיות האחרות שלו נדרשו לנוע מאזור לוצק-רובנו מערבה לעבר ולדמייר-וולניסקי.

למעשה, חוץ מאשר בנוגע לקורפוס 8, תאמו פקודות החזית את רוח ההוראות של המטכ"ל: לרכז את מרב העצמה אל גזרת ההבקעה של קבוצת הפאנצר I.

אולם המטרה שנקבעה בפקודה מס' 3 הייתה בעיני מפקד החזית והרמ"ט שלו בלתי ריאליית בעליל, במיוחד בכל הנוגע ליעד הקרקעי וללוח הזמנים להשגתו. אבל פקודה היא פקודה, ואפילו הרמטכ"ל, שהגיע עוד באותו היום לחזית בהוראת סטלין, נאלץ לקבלה ולפעול לפיה, אף שהפקודה נכתבה שלא על דעתו, וחתירתו עליה באה בדיעבד בהוראת סטלין.

התקפת-הנגד העיקרית - התוכנית וביצועה

לכאורה הייתה התוכנית שגיבשה מפקדת החזית פשוטה והגיונית: שלושה קורפוסים ממוכנים (4, 8 ו-15) מדרום-מערב ומדרום ושלושה קורפוסים (9, 19 ו-22) מצפון ומצפון-מזרח יבצעו התקפה מתכנסת באגפי "היתד" הגרמני שהלך והעמיק לתוך שטחה של בריה"מ. על פי התוכנית נועדו לסייע להתקפה הזאת הכוחות שכבר היו פרוסים בשטח וכן שלושה קורפוסים של חי"ר מעתודת החזית. אלה נועדו להגיע למרחב ולהיות הבסיס שעליו יישענו הכוחות התוקפים.

אולם הגרמנים לא המתינו עד שהחזית הדרום-מערבית תשלם לצבור כוח, אלא המשיכו להתקדם בהתמדה מזרחה וכבר בלילה שבין 22 ל-23 ביוני פתחו פרצה ברוחב של כ-50 ק"מ במערך הסובייטי, בעיקר בדרומה ובמרכזה של גזרת ארמיה 5 ובתפר בינה לבין ארמיה 6.

כתוצאה מכך נאלצו מפקדת החזית ומפקדות הארמיות בלית ברירה "לבזבז" את הכוח המשוריין שלהן חלקים-חלקים, והגרמנים לא התקשו להביסם.

**שני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם
הממונעים (הדיוויזיות המשורינות,
הממוכנות והממונעות) - נעו ברגל,
ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף
צמוד אחר הסובייטים הנסוגים**

בימים שלאחר מכן (24-26 ביוני) הגיעו בהדרגה כוחות השריון מהעומק (קורפוסים 9 ו-19). אלה יחד עם הכוחות שכבר היו במרחב (קורפוס 15) נכנסו להתקלויות ספורדיות עם הכוחות הגרמניים שהתקדמו מזרחה (דיוויזיות השריון 14 ו-13 מהקורפוס הממוכן III ודיוויזיות השריון 11 ובהמשך גם 16 מקורפוס XLVIII). בהיתקלויות האלה ספגו כוחות השריון הסובייטיים אבדות ונחלשו לקראת הקרב העיקרי. כוחות העתודה שהתקדמו מהעומק סבלו גם מתקיפות אוויר גרמניות. ואם לא די בכך, כלי רכב משוריינים רבים התקלקלו בדרך או נשארו ללא דלק (אספקת הדלק לא הגיעה), וצוותיהם נאלצו לנטוש אותם.

למרות כל הבעיות האלה הצליחה מפקדת החזית הדרום-מערבית לצבור לקראת 27 ביוני כוח משמעותי (אך קטן בהרבה מהתכנון) להנחתת מהלומת-הנגד. הכוח הזה כלל את הקורפוסים הממוכנים 8 ו-15 ובהמשך גם את דיוויזיית השריון 8 (מהקורפוס הממוכן 4) שנועדו לתקוף מדרום ואת הקורפוסים הממוכנים 9 ו-19²⁴ (ליתר דיוק - רק את הדיוויזיות המשורינות שלהם) שנועדו לתקוף מצפון. מתקפת-הנגד התחילה ב-27 ביוני והתנהלה באי-סדר וללא תיאום בין הקורפוסים ולעיתים אף בתוך הקורפוסים. עד כדי כך גדול היה אי-הסדר שכוחות תוקפים לא ידעו לעיתים על קיומם של כוחות שכנים.

ב-29 ביוני מיצתה את עצמה מתקפת-הנגד. מאחר שהכוחות

התוקפים ספגו אבדות כבדות ולא השיגו תוצאות של ממש הורתה להם מפקדת החזית לנתק מגע ולסגת לעבר קו הגבול הישן. הפקודות לניתוק מגע היו מבוססות ונכונות גם משום שהגרמנים הטילו לקרב את הדרג השני של קבוצת הפאנצר I - הקורפוס הממוכן XIV שכלל את דיוויזיית השריון 9. הסכנה הייתה שהכוח הזה ינתק ויכתר את הכוחות הסובייטיים שהחזיקו מעמד בבליטת לבוב - ארמיה 6 וחלק מארמיה 26. לכן עוד באותו היום (29 ביוני) פקדה מפקדת החזית על שתיהן וכן על ארמיה 12²⁵ לסגת אל קו הגבול הישן²⁶ (את לבוב כבשו הגרמנים ללא קרב כבר למחרת, 30 ביוני). כוחות השריון ניהלו קרבות מאסף והשיהיה וכך איבטחו את הנסיגה ומנעו מרדף גרמני צמוד.

בימים הראשונים של יולי השלימו שלוש הארמיות את נסיגתן אל הגבול הישן עם פולין (קו נובגורוד-וולינסקי-שפטובה-ברדיצ'ב-ויניצה) ולאייש את מה שנותר מקו הביצורים לאורכו. ארמיה 5 נהדפה בעיקר צפון-מזרחה, אל ביצות הפריפיאט, שם הייתה מחוץ להישג ידו של השריון הגרמני.²⁷ כוחותיה של הארמיה הזאת החלו - כבר מ-30 ביוני - להטריד את כוחותיה של ארמיית שדה 6 ושל קורפוס ממוכן III בתנועתם לקייב באמצעות התקפות מקומיות ופשיטות מצפון.

יש לזכור ששני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם הממונעים (הדיוויזיות המשורינות, הממוכנות והממונעות) - נעו ברגל, ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף צמוד אחר הסובייטים הנסוגים. כוחות השריון של החזית - או, ליתר דיוק, מה שנותר מהם - העסיקו והשהו הן את השריון של קלייסט (קורפוסים XLVIII ו-XIV) והן את כוחות החי"ר (ארמיה 17) ואיפשרו לארמיות 6 ו-26 לנתק מגע ולנוע 200 ק"מ מזרחה אל יעדיהן. גם ארמיה 5 מצפון תרמה למאמצי ההשיהיה והחל מ-30 ביוני תקפה כמעט ללא הרף את כוחותיהן של ארמיה 6 הגרמנית ושל קורפוס ממוכן III מקבוצת הפאנצר I.

נראה שהפיקוד הסובייטי לא העריך נכון את כוונותיהם של הגרמנים וחשש בעיקר ממהלכי איגוף וכיתור "קצרים" - ממערב לקו הגבול הישן - והניח שהמאמץ העיקרי של הגרמנים יהיה לעבר קייב ומזרחה, לכיבוש אזורי התעשייה והמחצבים של אוקראינה. אולם כוונות הגרמנים היו שונות (לפחות באותו השלב): הם רצו לכתר את כל המערך הסובייטי שממערב לדנייפר ולסגור כיס ענקי באמצעות ארמיה 11 מדרום וארמיות 6 ו-17 וקבוצת הפאנצר I מצפון.

גזרת השוליים - הצפון הרחוק

המרחב שמצפון ללנינגרד ולמפרץ הפיני של הים הבלטי היה בעיני הגרמנים זירה משנית. בסך הכול נערכו בו 257 אלף חיילים גרמנים ועוד 150 אלף חיילים פינים. מולם עמדו 426 אלף חיילים של הפיקוד הצבאי המרחבי של לנינגרד.²⁸

יש לציין שפינלנד לא הצטרפה למדינות הציר ולא חתמה על ברית צבאית עם גרמניה הנאצית. את שיתוף הפעולה ביניהן הגדירו שתי המדינות "אחוות נשק". הפינים נתנו לגרמנים חופש פעולה לתקוף את מרחב הנמל הסובייטי הצפוני החיוני מורמנסק²⁹ ואת מסילת הברזל בינו לבין מרכז בריה"מ (מוסקבה), ואילו הם ריכזו את

התקדמות קו החזית
מקו הגבול החדש בין
גרמניה לבריה"מ ועד
שערי מוסקבה

מאמציהם בדרום-מזרח כדי להחזיר לעצמם את השטחים שאיבדו במלחמת החורף.³⁰ הפינים הכריזו מלחמה על בריה"מ ב-26 ביוני וב-30 ביוני החלו להתקדם לעבר העיר ויבורג (שאותה איבדו במלחמת החורף) ומשם פנו לעבר לנינגרד. למבואות לנינגרד הם הגיעו לקראת סוף אוגוסט. המאמץ השני שלהם היה מצפון-מזרח לימת לדוגה. הפינים השתלטו על המרחב שבין הימות לדוגה ואונגה (Onega) עד סוף אוקטובר 1941. לאחר מכן הם עברו להגנה לאורך כל קו המגע ולא הסכימו להמשיך להתקדם אל תוך בריה"מ - למרות הפצרות הגרמנים. קורפוס גרמני פתח במתקפה לעבר עיר הנמל האסטרטגית מורמנסק ב-29 ביוני, אך נבלם ולא השיג את יעדו.

מערכות הגבול - סיכום

ב-18 ימי המלחמה הראשונים זכה צבא גרמניה להישגים ללא תקדים:

- כוחות השריון הגרמניים התקדמו כ-600 ק"מ לעומק שטחה של בריה"מ וכבשו את בלרוס, את הרפובליקות הבלטיות ואת מערב אוקראינה.
- אבדות הצבא האדום הסתכמו בכ-750 אלף חיילים³¹ - מהם קצת פחות מ-590 אלף שבויים והרוגים - יותר מ-10,000 טנקים (לפי נתון אחר³² - 11,700 טנקים), כ-19 אלף תותחים ומרגמות וכ-4,000 מטוסים.³³
- לגרמנים היו - לפי רישומי היומנים של האלדר - 64,132 נפגעים (עד 6 ביולי)³⁴ ו-92,120 נפגעים (עד 13 ביולי). כן איבדו הגרמנים כ-500 טנקים (כ-14% ממצבת הפתיחה). אולם אל שמחת הניצחון החלו להתנגב גם נתונים או התרשמויות שהיה בהם כדי להדאיג את הגרמנים:
- הצבא האדום נלחם ובמקרים רבים נלחם היטב ובעוז רוח (אם כי היו גם מקרים של כניעות המוניות). יתר על כן, הצבא האדום לא הראה שום סימן שבכוונתו להפסיק להילחם.
- למרות ההתקדמות המהירה לא עמד הוורמאכט בלוחות הזמנים לעומת התכנון המקורי - במיוחד באוקראינה.
- בהתקדמותו המהירה התנתק השריון הגרמני מארמיות השדה ונאלץ להמתין להן כדי שהפער ייסגר. בכך הוענקה אתנחתא לצבא האדום.
- "מחירו" של כל קילומטר על אדמת רוסיה היה יקר יותר לגרמנים במונחים של זמן ושל בלאי מאשר בכל כיבושיהם האחרים באירופה.

בין מערכות הגבול לקרב על מוסקבה

קרב סמולנסק והוויכוח על המשך ההתקדמות מזרחה

לקראת הקרב על סמולנסק עמדו כוחותיה של החזית המערבית מוויטבסק בצפון, לאורך הדנייפר ועד מעט דרומית מגומל. הכוחות האלה כללו את מה שנותר מהארמיות המקוריות של החזית (4 ו-13) וחמש ארמיות עתודה (16, 19, 20, 21 ו-22). שתי ארמיות נוספות (24 ו-28) נערכו בעומק, ממזרח לסמולנסק. כל הארמיות האלה סבלו ממחסור חמור בשריון, בנשק נ"ט ונ"מ ובציוד תקשורת

ונוסף על כך החליף הפיקוד העליון בתדירות גבוהה - לעיתים מדי יום - את מפקדי הארמיות האלה ורבים מעוזריהם. לארמיות האלה גם לא היה די זמן לנוהל קרב - ולו חפוז - לתכנון, להוצאת פקודות, להיערכות מסודרת, ללימוד השטח ולהתבצרות מינימלית. אולם גם אצל הגרמנים היו ליקויים. החמור שבהם היה בתחום המודיעין: הם לא ידעו על קיומן של הארמיות הסובייטיות האלה - שלא לדבר על אזורי היערכותן - עד שנתקלו בהן פיזית.

המשך ההתקדמות של הגרמנים הביא לסדרה של קרבות לא מתואמים אך מאוד אינטנסיביים באזור סמולנסק החל מתחילת יולי ועד אמצע ספטמבר. בקרבות האלה, לראשונה במלחמה, נבלמו הגרמנים לפרק זמן משמעותי.

קרב סמולנסק נמשך מ-10 ביולי 1941 (היום שבו צלחו כוחותיו של גודריאן (קבוצת הפאנצר II) את הדנייפר מצפון ומדרום למוגילב וכיתרו חלק מכוחותיה של ארמיה 13 בעיר) ועד 10 בספטמבר (היום שבו הוציא הרמטכ"ל החדש-ותיק של הצבא האדום, שפושניקוב, הוראה לכוחות החזית המערבית לחדול מההתקפות לפריצת טבעת הכיתור ממזרח לסמולנסק ולעבור למגננה).

לקרב הזה היו - לדעת מרבית ההיסטוריונים - השלכות מרחיקות על "ברברוסה". ב-10 ביולי צלחו כוחותיו של גודריאן את הדנייפר והחלו להתקדם צפון-מזרחה ומזרחה לעבר סמולנסק.

ב-15 ביולי נכנסו כוחותיו של גודריאן לסמולנסק, אך הגרמנים היו עדיין רחוקים מסגירתה של טבעת הכיתור. כוחותיהם של גודריאן (דיוויזיית השריון 17) ושל הות (הדיוויזיה הממוכנת 20) חברו רק ב-26 ביולי ולכאורה סגרו את טבעת הכיתור. אולם בפועל המשיכו הכוחות "המכותרים" להסתנן מזרחה, שכן ארמיה 16 (רוקוסובסקי) הצליחה לשמור שצוואר הבקבוק מזרחה יישאר פתוח - לפחות בלילות. "כיס" סמולנסק נסגר סופית רק ב-5 באוגוסט, ובשביל נפלו כ-100 אלף חיילים סובייטים.

בסך הכול הטיל הצבא האדום למערכה כ-580 אלף חיילים במסגרת ארבע חזיתות. אבדותיו היו כ-470 אלף חיילים (מהם כ-310 אלף הרוגים, שבויים ונעדרים).

באותו השלב, כאשר הגרמנים נתקעו במרכז החזית, וגם בדרום ובצפון הואטה התקדמותם או אף נבלמה בגלל מחסור בכוחות, צפו ועלו על פני השטח הבעיות שעד אז טיאתאו הגרמנים מתחת לשטיח:³⁵

- **קצב ההתקדמות** של השריון לעומת החי"ר גרם לכך שכוחות סובייטיים משמעותיים נשארו בעומק השטח ופגעו בשיירות אספקה. הכוחות הסובייטיים האלה היו הגרעינים שסביבם קמו מאוחר יותר צבאות הפרטיזנים.
- **בעיות תחזוקה.** כלי הרכב הגרמניים - הרכים והמשוריינים - סבלו מבלאי מוגבר בגלל המרחקים הגדולים, מצב הדרכים ופגעי מזג האוויר. כתוצאה מכך סבלו הכוחות הגרמניים מקשיי הספקה. לרוע מזלם הם התקשו לנצל את מסילות הברזל הסובייטיות, שכן אלה היו ברוחב שונה ממסילות הברזל בשאר מדינות אירופה. בגלל הבלאי המואץ נזקקו הכוחות הגרמניים לחלקי חילוף רבים, אך התעשייה בגרמניה התקשתה לענות על הביקושים. הפגיעה העיקרית הייתה בטנקים שזקקו לתחלופה

המערכה על לנינגרד

לאחר שקבוצת הפאנצ'ר IV התייצבה על קו סטלין לאורך הגבול הישן של בריה"מ עם המדינות הבלטיות, נראה היה כי הדרך ללנינגרד (היעד המערכתי) פנויה: החזית הצפון-מערבית התפוררה לכאורה, ודבר, חוץ מאשר מרחק - כך נדמה היה - לא הפריד בין הטנקים של הפנר לבין העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה בברייה"מ.

הכוחות המובסים של החזית הצפון-מערבית נסוגו מזרחה (לעבר קו סטריה-רוסה ודרומה) וצפונה לאסטוניה. בנסיבות האלה הוטלה הגנת העיר על הפיקוד הצבאי-מרחבי של לנינגרד שהפך לחזית הצפונית ב-23 ביוני.³⁷

ב-10 ביולי פתחו הגרמנים במתקפה מקו הגבול הישן (קו הביצורים שהתבסס על הנהר וליקיה [Velikaya]) היישר לעבר לנינגרד. את המתקפה ניהלה קבוצת הפאנצ'ר IV (הקורפוסים XLI ו-LVI), ואילו ארמיות השדה אמורות היו לאבטח את אגפי השריון מצפון-מערב (ארמיה 18) ומדרום (ארמיה 16).

את מרחב הלחימה תחמו מצפון מפרץ פינלנד ואגן הנהר ניבה (Neva) (הזורם ממזרח ימת לדוגה) למערב (אל מפרץ פינלנד); מדרום - נהר נרווה, האגמים צ'וד ופסקוב³⁸ והנהר וליקיה (שעל גדותיו שוכנים היישובים פסקוב, אוסטרוב ואפוצ'קה); מדרום - קו אפוצ'קה-חולם; ממזרח - הנהר לוואט (Lovat) מחולם דרך העיר סטריה-רוסה (Staraya Russa), אגם אילמן, העיר הרוסית העתיקה נובגורוד וממנה לאורך הנהר וולחוב לימת לדוגה.

הקרקע היא קשת עבירות: חולית ומיוערת. החולות הופכים לביצות בעונת הגשמים ועם רדת השלג הראשון. לכן במרבית המקרים התנועה אפשרית רק לאורך הדרכים הקיימות וגם זאת - בחלק מן המקרים - רק באמצעות רכב זחללי.

במרחב הזה היו שני צירים אופרטיביים:

- העיקרי - לעבר לנינגרד (היעד המערכתי).
- המשני - מזרחה, לעבר גבעות ולדאי - אמור היה בתוכנית של הגרמנים לשמש לניתוק היעד המערכתי מזירת הלחימה המרכזית ולסייע ליצור רצף בין קבוצת ארמיות צפון ומרכז.

הקו הטבעי הקרוב ביותר לגבול הישן, שבו ניתן היה לנסות לבלום את הגרמנים, היה הנהר לוגה הזורם מדרום-מזרח לצפון-מערב ונשפך אל מפרץ פינלנד במרחק של כ-100 ק"מ בלבד מלנינגרד. כבר ב-25 ביוני הורה מפקד הפיקוד להתחיל בהכשרת הקו הזה,³⁹ וב-4 ביולי קיבלה ההוראה הזאת את אישור הסטווקה. הרמטכ"ל ז'וקוב אף הורה למפקד החזית הצפונית לאייש את הקו.

כמו בגזרות האחרות של החזית לא התקשו הגרמנים להבקיע את קו ההגנה החפוז שבנו הסובייטים לפני לנינגרד, אולם את היעד המערכתי - העיר לנינגרד - הם לא הצליחו לכבוש. היחס בין הכוחות למרחב ויחסי הכוחות במרחב, תנאי השטח ומזג האוויר, בעיות התחזוקה והצרכים בגזרות האחרות מנעו מהגרמנים לכבוש את העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה של בריה"מ ולתת מענה לצורך האסטרטגי (כפי שהגרמנים הבינו אותו) לחבור לפינים.

מסוף ספטמבר קפאה מלחמת התנועה סביב העיר, והחל המצור הגדול ועימו הרעב שקטל מאות אלפים מתושבי העיר ואולי אף מיליונים. המצור נפרץ חלקית רק בינואר 1943 וסופית - בינואר 1944.

גבוהה של מנועים - ואלה לא היו בנמצא. על טנקים חדשים להחלפת אלה שהושמדו לא דובר כלל.

- **לחימת הצבא האדום.** על אף התבוסות הקשות והאבדות חסרות התקדים המשיך הצבא האדום להילחם בעוז רוח. בשום מקום אחר באירופה לא נתקלו הגרמנים בלחימה כה נחושה ובנכונות כזאת להקרבה עצמית.
- **אבדות הגרמנים.** אף שאבדות הגרמנים היו נמוכות לאין שיעור מאבדות הצבא האדום, הם התקשו להשליםם.
- **הקביעה הסופית של היעד המערכתי.** בתחילת "ברברוסה" קבע היטלר שהיעד המערכתי הראשון במעלה הוא לנינגרד, וכי מוסקבה היא בעדיפות שנייה בלבד. לקביעה הזאת של היטלר התנגדו רבים בצמרת הצבא - ובעיקר מקרב המפקדים בשטח - שראו במוסקבה את היעד הראשון במעלה בשל חשיבותה ומרכזיותה ובשל ההערכה שהסובייטים יטילו את כל כוחותיהם להגנתה - מהלך שייצור הזדמנות לוורמאכט להשמיד סופית את הצבא האדום. אולם בסופו של דבר האמינו הן היטלר והן הגנרלים שלו שהצבא האדום יתפורר במהירות, ולכן ניתן יהיה להשיג אל כל היעדים כמעט בו זמנית. כאשר הוורמאכט נבלם בכל הגזרות, הוצפה הבעיה במלוא עוזה.

השילוב של רוח הלחימה, של הפיקוד הסובייטי שלמד משגיאותיו, של עדיפות עצומה בכוח אדם, של המרחבים האדירים ושל בעלי הברית במערב הבטיח שלגרמנים לא יהיה כל סיכוי לנצח במלחמה

אחרי ויכוחים ודיונים רבים גברה דעתו של היטלר, והוא הוציא את הוראה 33 (ב-19 ביולי ושוב ב-23 ביולי עם תוספת) ואת הוראה 34 (ב-30 ביולי). להלן עיקרי ההוראות:

- קבוצת הארמיות צפון תתקדם אל לנינגרד ותחבור לפינים ממזרחה. לשם כך היא תתוגבר כדי לחזקה - בעיקר כדי לאבטחה ממזרח ומדרום - באמצעות קבוצת הפאנצ'ר III (הות).
  - קבוצת הארמיות דרום תתקדם מזרחה, תצלח את הדנייפר מדרום לקייב ותתקדם צפון-מזרחה - באמצעות קבוצת הפאנצ'ר I - כדי לחבור לקבוצת הפאנצ'ר II (מקבוצת הארמיות מרכז). המטרה: כיתור והשמדה של הכוחות הסובייטיים באזור קייב ופתיחת הדרך למזרח אוקראינה ומשם אל הנפט שבקווקז.
  - קבוצת הארמיות מרכז תעביר את כוחותיה הניידים (קבוצות השריון II ו-III) כפי שנקבע ותתקדם לעבר מוסקבה באמצעות עוצבות החי"ר בלבד (ארמיות 2, 4 ו-9) או תעבור למגננה.
- למרות כל ניסיונות השכנוע שנמשכו יותר משלושה שבועות³⁶ נשאר היטלר איתן בדעתו, וב-25 באוגוסט קיבלה קבוצת הפאנצ'ר II פקודה לנוע דרומה מהמערכים שתפסה אחרי תבוסת הכוחות הסובייטיים באזור גומל.

הכיתור הגדול בהיסטוריה - קרב קייב

הפיקוד הסובייטי - תחילה מפקדת החזית והחל מ־10 ביולי גם מפקדת הזירה הדרום-מערבית, שלא לדבר על הסטווקה - תפס מאוחר מדי את כוונות הגרמנים (כיתור הכוחות) וגם אז הצעדים שנקט - הסגת ארמיות 6 ו־12 לקו שממערב לדנייפר - היו מאוחרים ובלתי מספיקים. גם שינויי כפיפות, תגבורים מקומיים ופעולות אחרות היו ללא הועיל: במהלך יולי סגרו הגרמנים בהתמדה על כוחותיהן של ארמיות 6 ו־12 ממזרח לעיר אומן. קבוצת הפאנצר I (קורפוסים XLVIII ו־XIV) עם כוחות מארמיה 6 פעלו מצפון וממזרח, ארמיה 17 לחצה ממערב וארמיה 11 - מדרום.

ה"כיס" נסגר ב־2 באוגוסט, וב־8 בחודש הכול הסתיים: שרידי הכוח הנצור - יותר מ־107 אלף חיילים⁴⁰ וקצינים⁴¹ - נכנעו ונפלו בשבי. כמו כן תפסו הגרמנים שלל 286 טנקים ו־953 תותחים.

עם חיסול הכיס נותר כל המרחב המכונה "אוקראינה של הגדה הימנית", קרי המרחב שממערב לדנייפר, ריק מכוחות של הצבא האדום, שכן כוחותיה של החזית הדרומית נסוגו במהירות אל ממזרח לדנייפר והותירו את כל המרחב, למעט הנמל אודסה⁴² לגרמנים ולבעלי בריתם.

בשלב הזה ועד סוף אוגוסט⁴³ עמדו הגרמנים לאורכה של הגדה המערבית של הדנייפר, מאזור קנייב-צ'רקאסי ודרומה. הכוחות

תוצאות המערכה על קייב היו שואה לצבא האדום: ארבע ארמיות סובייטיות שכללו 43 דיוויזיות נמחקו מהסדר⁴⁴

עסקו בעיקר בפעולות תחזוקה, בטיהור השטח ובהעמקת האחיזה בו, במנוחה, בשיפור עמדות ובעיקר - בסגירה ממערב על המערך הסובייטי סביב קייב.

שיפורי העמדות העיקריים היו מול פרבריה המערביים של קייב, שם כבר ב־6 באוגוסט נתקלו הכוחות הקדומניים של ארמיית שדה 6 הגרמנית בכוחותיה של ארמיה 37 הסובייטית שריכזה תחת פיקודה את כל הכוחות השונים שהיו אמורים להגן על העיר. באותה העת עברה גם ארמיה 6 למגננה מול העיר - בעיקר לצורכי התארגנות, מנוחה, השלמת מלאים וכד'.

יש לציין שהכוחות הגרמניים, כמו גם הכוחות הסובייטיים, היו מבחינה אופרטיבית במצב בעייתי: ארמיה 5 הסובייטית, שנסוגה כל הדרך מהגבול ועד קייב הייתה ערוכה באותה העת בצורה מאיימת מצפון לארמיה 6 ובמקביל הייתה איום מדרום על קבוצת הארמיות מרכז.

בדומה לוויכוחים בקרב הפיקוד הגרמני גם בקרב בכירי הסטווקה התגלו חילוקי דעות בנוגע להמשך הדרך. כבר בסוף יולי העריך הרמטכ"ל ז'וקוב שהגרמנים יוותרו זמנית על המאמץ לעבר מוסקבה ויפעלו כדי לנטרל האיום הגדול על קבוצת הארמיות מרכז שנשקף מהחזית הדרום-מערבית שהקיפה את האגף הימני שלה. באוזני

סטלין הוא טען שהגרמנים יפנו כוחות (במיוחד ממוכנים) מהגזרה המרכזית דרומה כדי להגיע לעורפו של המערך שמסביב לקייב.⁴⁴ לכן הוא המליץ לסגת מקייב מזרחה ולייצב קו נוח יותר שלא יהיה חשוף להתקפה מצפון. המלצתו זו לא אושרה, והוא שוחרר מתפקיד הרמטכ"ל (30 ביולי) ומונה למפקד חזית העתודה ובהמשך - למפקד של החזית המערבית.⁴⁵

לתפקיד הרמטכ"ל מונה מרשל שפושניקוב (היה הרמטכ"ל בשנים 1937-1940), וגם הוא וסגנו, ראש אגף המבצעים וסילבסקי, ניסו לשכנע את סטלין להסיג את הכוחות של החזית הדרום-מערבית והדרומית אל הגדה המזרחית של הדנייפר. אולם סטלין נותר איתן בדעתו בהאמינו שהגרמנים ימשיכו היישר למוסקבה.

באמצע אוגוסט העביר גם מפקד החזית הדרום-מערבית, גנרל קירפנוס, הערכת מצב לסטווקה ולפיה קיימת סכנה שהגרמנים יכתרו את קייב ואת כל המרחב שמסביבה. גם ז'וקוב, שפיקד על חזית העתודה (אך לדבריו היה תוקף של מי שהיה רמטכ"ל זמן קצר לפני כן) כתב נייר עמדה לסטלין ובו חזר ופירט את דרכי הפעולה האפשריות של האויב והמליץ לארגן ולערוך כוח שיבלום מהלך של גורמים מקבוצת הארמיות מרכז דרומה.

ב־25 באוגוסט השיגו כוחות של ארמיית השדה 6 דריסת רגל בגדה המזרחית של הדנייפר מצפון לקייב. בהמשך, בימים 28-29 באוגוסט הוציא רונדשטט פקודות לשלוש עוצבות העל שהיו ערוכות ממערב לדנייפר (ארמיות 6 ו־17 וקבוצת הפאנצר I) לצלוח את הנהר ולהקים בגדה המזרחית מספר רב ככל האפשר של ראשי גשר. מבין ראשי הגשר שהוקמו - לזה שהקימה ב־31 באוגוסט ארמיה 17 ליד העיר קרמנצ'וג נודעה כעבור כמה ימים חשיבות מכרעת.

ב־30 באוגוסט היו כוחותיו של גודריאן בקרבת הנהר דסנה. בשלב הזה החלה המתקפה של חזית בריאנסק בפיקודו של ירמנקו. אולם לא היה בכוחה כדי לעמוד מול "מר שריון" הגרמני, וכבר ב־3 בספטמבר הקימו כוחותיו ראשי גשר בגדה הדרומית של הדסנה ובמקביל התישו את ארמיה 40 ממרכז המערך הסובייטי ותקעו טריז בין הארמיות 13 ו־21 של חזית בריאנסק. בכך נוצר איום בפועל על כל המערך של החזית הדרום-מערבית.

ב־4 בספטמבר קיבל המפקד של קבוצת הפאנצר I הוראה להרחיב את ראשי הגשר של ארמיה 17 באזור קרמנצ'וג, ואילו גודריאן, שנדמה היה שדבר אינו יכול לעוצרו, הגיע ב־7 בספטמבר לקונוטופ. בשלב הזה שוב פנו שפושניקוב וסגנו לסטלין בבקשה לאשר לקירפנוס לסגת מזרחה ולנטוש את קייב. סטלין אישר רק לנטוש את קייב אך לא את הנסיגה של הכוחות העיקריים.

לאחר שצלחה את הדנייפר פרצה קבוצת הפאנצר I צפון-מזרחה לעבר כוחותיו של גודריאן שגנו מקונוטופ. ב־13 בספטמבר נוצרה חבירה ראשונית בין כוחותיהם משתי קבוצות הפאנצר באזור רומני (Romny) - לוחוויצה (Lokhvitsa).⁴⁶ ועדיין אפשר היה אז להציל את עיקר הכוח, לו רק הייתה מגיעה ההוראה הגואלת: "נועו מזרחה!" שהרי טבעת הכיתור עדיין לא נסגרה. גם טימושנקו, אשר נשלח להחליף את בודיוני דווקא באותו היום ושיגר בשעות הראשונות דיווחים אופטימיים לסטווקה, למד עד מהרה את המצב לאמיתו ושלח מברק מסכם שבו קבע כי "השואה היא עניין של ימים".

ב־16 בספטמבר נחתמה סופית טבעת הכיתור: הכוחות העיקריים של גודריאן ושל קלייטס נפגשו במזרח הכיס, ואילו כוחותיהם של ארמיות השדה 2 (וייקס) ו־6 (רייכנאו) יצרו ביניהם מגע ממערב לדנייפר. רק אז קיבל מפקד החזית הדרום־מערבית את האישור המיוחל לפרוץ החוצה. אך גם האישור הזה, שאותו הוציא טימושנקו בעל פה והעביר דרך ראש המטה שלו בגרמיאן, לא היה בו כדי לפתור את הבעיה, שכן מפקד החזית סירב להישמע לו ודרש פקודת נסיגה בכתב. פקודה כזאת הגיעה לבסוף מהסטווקה, אך היא כללה רק אישור לעזוב את קייב ולא התירה - כהמלצת מפקדת החזית - לסגת אל הנהר פסל (Psel).

לאחר מכן החלו הגרמנים לפעול לפי התרגולת המוכרת: לפצל את הכוחות ולהדק את הטבעת ולהשמיד את הכוחות הלכודים בזה אחר זה. ארמיה 37 נלחמה עד 23 באוגוסט, ארמיות 5 ו־21 (אשר נדחקה מחזית בריאנסק דרומה) - עד 25 באוגוסט וארמיה 26 - עד 26 באוגוסט. מפקד החזית, גנרל קירפונוס, נפל בקרב ב־20 בספטמבר בעומדו ראש כוח קטן שכותר אי שם ביערות ממזרח לקייב. מרבית המפקדים הבכירים של מפקדת החזית חולצו מהכיס בהיטס.

תוצאות המערכה היו שואה לצבא האדום:

- ארבע ארמיות סובייטיות (5, 21, 26 ו־37) שכללו 43 דיוויזיות נמחקו מהסד"כ (הפסיקו להתקיים הלכה למעשה).⁴⁷
- מתוך 627 אלף החיילים של החזית הדרום־מערבית (שפעלה על נהר הפרפיאט) נהרגו או נפלו בשבי 616 אלף ועוד 84 אלף נפצעו.⁴⁸ כמו כן נפלו שלל לידי הגרמנים 2,642 תותחים ומרגמות ו־64 טנקים.

ללא תקדים הן מבחינת היקפם והן מבחינת המהירות שבה הושגו. ההתנהלות של הסטווקה, שדרשה מכוחותיה לתקוף בכל תנאי ובכל מצב - גם כשהכוחות היו פגועים ובלתי מאורגנים, ללא פיקוד מתאים, ללא אספקה וסיוע ראויים - רק הגבירה את התבוסות והגדילה את האבדות.

אולם ההתקפות האלה הביכו את הוורמאכט ויותר מכך - גבו ממנו מחיר דמים כבד שהוא לא ציפה לו ולא הורגל בו. האבדות האלה הלכו והצטברו וללא ספק פגעו ביכולותיהם של הגרמנים בהמשך המלחמה. אין ספק שבחודשי הלחימה הראשונים עלו החייל הגרמני והקצין הגרמני על יריביהם הסובייטים בכל הפרמטרים "הטכניים" האפשריים: רמה מקצועית, לכידות, תיאום, רוח לחימה וכד'. הפיקוד הגרמני כמו גם צמרת המדינה ידעו זאת ובנו על כך.

אולם הפלישה לאדמת המולדת והיחס המזווע לתושביה ולשבויי המלחמה עוררו בעם הרוסי (ואני בכוונה מציין את העם הרוסי, שכן הוא היה הדומיננטי בבריה"מ) רגשות פטריוטיים עזים (שנדמה היה שהמטרה הקומוניסטי הצליח לדכאם), שנאה עצומה לאויב ורצון לנקום ולנצח. הרגשות האלה - בשילוב עם משמעת הברזל והאופי הלאומי - גרמו לחייל הסובייטי להיות נכון לסבל ולהקרבה עצמית ודירבנו אותו להפגין רוח לחימה.

השילוב של רוח הלחימה, של הפיקוד הסובייטי שלמד משגיאותיו והלך והשתפר, של עדיפות עצומה בכוח אדם, של המרחבים האדירים ושל בעלי הברית רבי עוצמה במערב הבטיח בסופו של דבר שלגרמנים לא יהיה כל סיכוי לנצח במלחמה.

הערות

1. 3.05 - לפי שעון מרכז אירופה, 4.05 - לפי שעון מוסקבה. את הכרזת המלחמה מסרו שגריר גרמניה במוסקבה, הרוזן פון שולנבורג, לשר החוץ של בריה"מ, מולוטוב, ב־05.30 (כנראה לפי שעון מוסקבה) ושר החוץ של גרמניה לשגריר בריה"מ בברלין ב־04.00 (לא ברור לפי איזה שעון).
2. ויותר מאוחר גם איטליה. כן השתתפו במערכה לצד הגרמנים כוח סלובקי ואף דיוויזיית מתנדבים מספרד ("הדיוויזיה הכחולה").
3. עיקרו של הארגון מחדש היה הקטנה של מספר הטנקים (ושל גדודי הטנקים) בדיוויזיות השריון (פאנצר) מ־300-400 טנקים (6 גדודים / 2 אגדים) לכ־150-200 טנקים (2-3 גדודים). בדרך הזאת הכפילו הגרמנים את מספר הדיוויזיות במערך המשוריין.
4. על פי כמה עדויות סבר סטלין שמדובר בפרובוקציה של גנרלים גרמנים "מחרחרי מלחמה" ולא במתקפת אמת.
5. בעיקר בגזרת החזית הדרום־מערבית (הפיקוד המרחבי של קייב).
6. בסופו של דבר הוכרע הקרב לטובת הגרמנים לאחר שהצליחו לבלום את השריון הסובייטי - בין היתר באמצעות תותחי נ"מ 88 מ"מ ששימשו נשק נ"ט ובאמצעות טנקים סימן III (תותח 50 מ"מ) וסימן IV (תותח 75 מ"מ). הסובייטים הותירו בשטח 129 טנקים וכמה עשרות תותחי שדה ונ"ט, ובכך נפתחה הדרך להמשך ההתקדמות של גייס XLI.
7. תנועת כוחות השריון ממחנות הקבע אל שטחי ההיערכות להתקפה הייתה נגועה בכל הבעיות שהיו אופייניות לצבא האדום באותו השלב של המלחמה, ובהן: תקלות טכניות בטנקים, תקיפות מהאוויר על שדרות הטנקים בדרך לחזית, הסתככות בשטחים בלתי עבירים בניסיון להתחמק מתקיפות האוויר, היעדר מערך לוגיסטי נייב - מה שמנע מהשריון הסובייטי לתדלק ולהתחמש בשדה הקרב.
8. רק כמחצית מהטנקים נפגעו בקרב. האחרים ננטשו בשל תקלות טכניות, מחסור בדלק ובתחמושת או שקעו בבוץ.

סיכום

"ברברוסה" הוא ללא ספק אחד המבצעים הצבאיים הגדולים ביותר בתולדות האנושות מבחינת היקף המאמץ והכוחות שהשקיעו בו שני הצדדים. הוא גם האכזרי ביותר שידעה האנושות מעודה.

ביוני 1941 היה הצבא האדום "ענק כושל" - גוף גדול שמנה 5 מיליון חיילים, אך לא היה מאומן ברובו המכריע, בעל פיקוד גרוע בכל הרמות (עם מעט מאוד יוצאים מן הכלל), מצויד באופן לקוי - אף שבריה"מ ייצרה כמויות אמל"ח אדירות - ערוך בשלומיאליות ובעל תורת לחימה לא רלוונטית.

הרחבת גבולותיה של בריה"מ מערבה בשנים 1939-1940 בעקבות הסכמי ריבנטרופ-מולוטוב פגעה במערך ההגנה האסטרטגי של המדינה בשטח ובתוכניות המבצעיות שהיו מבוססות על תנאי שטח קונקרטיים. עד המועד שבו פרצה המלחמה לא הספיק הצבא האדום להתארגן ולתכנן הכול מחדש.

ואם לא די בכל אלה, הגרמנים גם השיגו הפתעה, אם לא אסטרטגית הרי בוודאי אופרטיבית וטקטית. סטלין, הגם שאישר מתוך הזהירות שתמיד איפיינה אותו, גיוס חלקי באפריל-מאי 1941, סירב לנקוט צעדי כוננות, גיוס והיערכות משמעותיים יותר מחשש ליצירת "פרובוקציה" ומתוך אי־רצון (או אי־נכונות) להיכנס למלחמה, לפחות באותו השלב. התוצאה הייתה שהוורמאכט (הצבא הטוב בעולם בעידן המודרני) נתקל ביוני 1941 ונלחם נגד צבא של ימי שלום, והדבר אכן הורגש בשטח.

הניצחונות שנחל הוורמאכט בשבועות הראשונים של "ברברוסה" היו

30. על מלחמת החורף ראו: בני מיכלסון, "גולית ניצח - אבל בקושי", **מערכות** 430, אפריל 2010, עמ' 18-29, <http://maarachot.idf.il/PDF/FILES/7/112437.pdf>

31. לא כולל את הנפגעים של כוחות הדרג האסטרטגי השני שהספיקו להשתתף בקרבות האחרונים של מערכות הגבול.

32. Mark Solonin, **The Cask and the Hope**, Chapter 3.1 Arithmetic of History

33. לפי מודסלי (Evan Mawdsley, **Thunder in the East**, Arnold Hodder, London, 2005), עד ספטמבר הסתכמו אבדות האמ"ח של הצבא האדום בכ-15 אלף טנקים, כ-68.5 אלף תותחים ומרגמות וכ-7,000 מטוסים.

34. לפי רישומי היומנים של האלדר, ב-3 ביולי הסתכמו אבדות הגרמנים בכ-54 אלף (מהם כ-12 אלף הרוגים וכ-4,000 נעדרים). לפי בלאמי (**שם**, עמ' 245), בששת השבועות הראשונים של המלחמה (קרי, עד תחילת אוגוסט) הסתכמו אבדות הגרמנים ב-213.3 אלף נפגעים. הנתונים מובאים מגלנץ, **ברברוסה**, עמ' 84. גלנץ עצמו מסתמך על Charles von Luttichau, **The Campaign in Russia**, Office of the Chief of Military History, Washington, 1985

35. David Stahel, p. 49

36. פרק הזמן הזה נדרש גם לגרמנים לפעולות תחזוקה של כלי הרכב המשוריינים והרכים, להשלמת מלאים, להתארגנות ולכינוס כוחות.

37. החזית הצפונית הייתה אחראית להגנת העיר לנינגרד ולכל הגבול והמרחב של בריה"מ מצפון לעיר (כ-1,000 ק"מ). ב-23 באוגוסט פוצלה החזית לחזית הקארלית ולחזית לנינגרד.

38. שני האגמים האלה נקראים גם ימת פייפוס (Peipus).

39. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 46

40. בכיס נלכדו כ-129 אלף חיילים משתי הארמיות. כ-11 אלף מהם הצליחו להימלט מהכיתור.

41. בשבי נפלו מפקדיהן של שתי הארמיות, ארבעה מפקדי קורפוסים, 11 מפקדי דיוויזיות. עוד שני מפקדי קורפוסים ושישה מפקדי דיוויזיות נהרגו בקרבות בתוך הכיס. אחרי נפילת הכיס הוציאה הסטווה פקודה מיוחדת (מס' 270) ובה הואשמו חלק מהגנרלים בבגידה במולדת ובהמשך הם נידונו למוות שלא בפניהם. שניים מהם, מפקד ארמיה 12 ומפקד אחד הקורפוסים, אכן הוצאו להורג בירייה עם שובם מהשבי.

42. חיל המצב של אודסה נלחם בכיתור עד אוקטובר ואז פונה בחלקו, ואילו חלק אחר נכנע לכוחות הרומנים שצרו על העיר.

43. בזכור, ב-25 באוגוסט קיבלה קבוצת הפאנצ'ר II פקודה לנוע דרומה כדי לחבור לקבוצת הפאנצ'ר I ממזרח לקייב.

44. הסיפור מופיע בספר זיכרונותיו של ז'וקוב "זיכרונות והרהורים" ואינו נתמך במסמכים ובעדויות אחרות.

45. בתפקידו זה הצליח ז'וקוב לתכנן, לארגן ולנהל את המתקפה לחיסול בליטת יילניה. בהמשך הוא נשלח "לכבות שריפה" בהגנת לנינגרד ולבסוף חזר וניהל את המגננה ואחריה את מתקפת-הנגד במערכה על מוסקבה. מאז דרך כוכבו והוא היה לסגן המפקד העליון (מ'1942) ולנציג הסטווה בכל המערכות והמבצעים החשובים שניהל הצבא האדום בהמשך המלחמה.

46. נמצאת 200 ק"מ מזרחית לקייב.

47. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 132

48. בספרות מופיע לרוב רק מספר השבויים - לפי דיווחי הגרמנים: 650 אלף. גלנץ (**שם**) כותב שבתוך הכיתור היו 452.7 אלף אנשים, ומהם הצליחו להימלט כ-15 אלף ולשוב אל מערכי הצבא האדום עד 2 באוקטובר.

9. נכבשה רק ב-28 באוגוסט 1941.

10. א. כוחות האוויר של החזית המערבית כללו, נכון ל-22 ביוני, שמונה דיוויזיות אוויריות, כ-1,540 מטוסים שמישים ו-1,286 צוותי אוויר.

ב. מפקד כוחות האוויר של החזית המערבית, גנרל איוואן קופץ, התאבד במפקדתו כשנדלו על ממידי האסון.

ג. כוחות האוויר של קבוצת הארמיות מרכז איבדו באותו היום רק 12 מטוסים.

11. בהערכת המצב הסובייטית נקבע, בלחצו האישי של סטלין, שהמאמץ הגרמני העיקרי יהיה מדרום לביצות הפריפיאט, באוקראינה העשירה במשאבי טבע ובקרקות חקלאיות הדרושים לגרמנים לניהול מלחמה ממושכת. בהתאם לכך נערך הצבא האדום עם מרב העוצמה בדרום - בפיקוד המרחבי של קייב (החזית הדרום-מערבית), ואילו המאמץ הגרמני העיקרי בפועל היה מול החזית המערבית.

12. קיימת טענה שהייתה זו היערכות התקפית וש"בליטת" ביאליסטוק הייתה מעין "חרב המכוונת אל ליבה של גרמניה".

13. במשך שישה ימים החליף אותו גנרל ירמנקו, ולאחר מכן, ב-4 ביולי, מונה שר ההגנה טימושנקו למפקד החזית.

14. כולם טוהרו אחרי מותו של סטלין, ודרגותיהם הצבאיות הוחזרו להם (ליתר דיוק, לבני משפחותיהם).

15. מהלומת-נגד (או התקפת-נגד) מקדימה נעשית לפני שהאויב הגיע ותקף את מערך ההגנה של כוחותינו.

16. הארמיות האלה - יחד עם ארמיות אחרות - עמדו להקים קו הגנה אסטרטגי שני על בסיס הנהרות הגדולים במרכז ובדרום ועל בסיס שטחים שולטים ובעלי עבירות מוגבלת בצפון.

17. לפי אחת הגרסאות, היו בשני הקורפוסים הממוכנים כ-1,400 טנקים.

18. ככל הנראה בקוטר 45 מ"מ ומטה.

19. יעילים בעיקר נגד טנקים קלים כגון BT-7.

20. חלק מכוחותיו הספיק להילחם נגד השריון הגרמני בקדמת קו הגבול הישן.

21. התוכנית כללה גם את האפשרות ליצור כיתורים נוספים ("קלחות" בעגה הצבאית הגרמנית) קטנים יותר במהלך התקדמותם של שני המאמצים אל הדנייפר. David Glantz, (ed). **The Initial Period of War on the Eastern Front, 22 June-August 1941**, Frank Cass, London, Portland, Oregon, 1993 מפות מרשם: 157-161 בעמ' 299-305

22. David Stahel, **"Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East"**, Cambridge University Press, 2009, p. 49

23. א' איסאייב, **מדובנו ועד רוסטוב**, Tranzitkniga, מוסקבה, 2004 (רוסית), עמ' 133

24. לפי כל הדיווחים, רק כמחצית מהטנקים של קורפוסים 8, 9, 15 ו-19 שיצאו ממחנות הקבע הגיעו למרחב הלחימה. האחרים "נשרו" בדרך, אם בשל היפגעות מתקיפות אוויר, אם בשל קלקולים טכניים, אם בשל היתקעות בביצות/אובדן דרך בשטח ואם בשל היעדר יכולת לתדלקם. אולם יש לציין כי גם כך מספר הטנקים שהיו יכולים להשתתף בהתקפת-הנגד היה לפי כל החשבונות כ-1,000-1,500 כלים לפחות נגד 600 טנקים גרמניים לכל היותר.

25. הגנה על הגבול עם הונגריה (קו הקרפטים) - בין דרום פולין לרומניה.

26. לפי איסאייב, הנסיגה החלה כבר ב-27 ביוני.

27. גם עוצבות החי"ר הגרמניות לא ששו (בלשון המעטה) להיכנס לאזורי ביצות מיוערים ולחפש שם אחרי אויב בלתי נראה ולא ידוע.

28. Chris Bellamy, **Absolute War**, Alfred A. Knopf, NY, 2007, pp. 182-183. לפי מקורות אחרים עמדו לרשות שלוש המפקדות האופרטיביות של פיקוד לנינגרד (החזית הצפונית, החזית הקארלית וארמיה עצמאית (7) בתחילת המערכה (29 ביוני) כ-360 אלף חיילים.

29. מורמנסק היא עיר נמל (שאינו קופא בחורף בשל זרם הגולף) לחופי ים בארנץ. הייתה לה חשיבות אסטרטגית מהמעלה העליונה שכן דרכה זרמו משלוחי "החכר והשאל" מארה"ב ומבריטניה ומשם הועברו במסילת ברזל לעומקה של בריה"מ.

